

פרשת ויחי, תשע"ח, מספר 1251

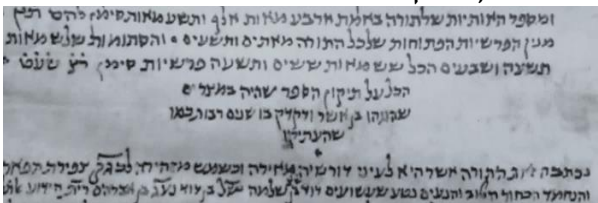
## "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים" – האם הועתקו כתבי-יד תימנים מכתר ארם צובה?

אדם בן-נון

משפחת בְּנֵי־הַיִּתֵּהּ הייתה משפחה של סופרים-אומנים שפעלה בצנעא, במחצית השנייה של המאה החמש-עשרה ובראשיתה של המאה השש-עשרה. בני המשפחה נודעו במומחיותם בענייני המסורה וקביעת נוסח המקרא, והם יצרו עשרות ספרי מקרא מסוגים שונים – בעיקר תורה, נביאים, כתובים והפטרות, אך גם מעט מדרשים וסידורי תפילה.

בסך הכול מצויים בידינו היום כ-40 כתבי יד מעשה ידיהם. בסוף תיג'אן<sup>5</sup> התורה של סופרי משפחת בְּנֵי־הַיִּתֵּהּ, הועתקה רשימת מניינים קבועה ואחידה תחת הכותרת "תורת ייי תמימה משיבת נפש".

הרשימה נכתבה בכתב מרובע קטן והיא כוללת את סכום הפסוקים בכל חומש; ציון כל אלף פסוקים מתחילת התורה; הסכום הכולל של הפסוקים, הפרשות והסדרים בכל התורה; ציון מקום מחצית התורה בפסוקים, במילים ובאותיות; מניין התיבות והאותיות.



כתב יד בניה הסופר, משנת א'תשצ"ד לשטרות (1483), בידיים פרטיות

בסוף הרשימה נכתב מניין הפרשות הפתוחות לבד, מניין הפרשות הסתומות לבד ומספרן הכולל. הרשימה חותמת בנוסח זה: "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים, שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים רבות כמו שהעתיקו". נוסח זה מזכיר את לשונו של הרמב"ם ב"משנה תורה"<sup>6</sup>:

וספר שסמכנו עליו בדברים אלו הוא הספר הידוע במצרים [...] שהגיהו בן אשר

פרשתנו חותמת את חומש בראשית. בכתבי היד של התורה וגם בחומשים הנדפסים מופיע בסוף כל חומש מניין פסוקי החומש. יש שהוסיפו גם את מספר הפרשות, מניין הסדרים, מניין האותיות וכדומה. פעמים שנוספו למספרים גם סימני גימטרייה, כגון שם אדם המופיע במקרא והגימטרייה של שמו שווה למספר פסוקי הפרשה. בסוף חמישה חומשי תורה אנו מוצאים רשימות מורכבות וארוכות יותר הכוללות מניינים שונים: סיכום כללי של מספרי הפרשות, הפסוקים, הפרשות הפתוחות והסתומות, המילים והאותיות, ציון מקום האמצע של כל חומש ועוד. רשימות אלו הן למעשה מנגנוני אבטחה שנועדו להגן על הטקסט המקראי.<sup>1</sup>

עיון במקורות הקדומים מראה שאין רשימה דומה לחברתה ולא כל הפרטים מופיעים בכל הרשימות.<sup>2</sup> חלק מהשינויים נובע משיבושים שנפלו בהן ו"תיקונים" ש"תוקנו" בהן. יחד עם זאת, לפחות חלק מהשינויים משקפים שיטות שונות. נראה שביסוד הרשימה היה מניין פסוקי התורה, ציון מקום חצי התורה בפסוקים, חצי באותיות, וחצי בתיבות כמובא במסכת קידושין,<sup>3</sup> ולאחר מכן התפתחו הרשימות והשתכללו. בכמה מכתבי היד בא גם מניין כולל של תיבות התורה ושל אותיות התורה.<sup>4</sup>

\* ד"ר אדם בן-נון מלמד ב"מכללת אורות ישראל" ברחובות ובאלקנה.

<sup>1</sup> ראו י' עופר וא' לובוצקי, "המסורה למקרא כנוהל תיקון שגיאות", **תרביץ** פב (תשע"ד), עמ' 92–95.

<sup>2</sup> ראו מ"ל קצנלנבוגן, "רישומי המסורה בסופי פרשות התורה וספרי התנ"ך", בתוך: הרב יוסף אליהו הלוי מובשוביץ (עורך), **קובץ מאמרים ומחקרים בתורה ובמדעי היהדות לזכרו של הרב משה חיים הלוי קצנלנבוגן ז"ל**, ירושלים תשס"א, עמ' יז–מג. שם הביא את הרשימות שמצא בספר החילופים, במאירי, במקראות גדולות וונציה רפ"ו ועוד, ודן בהן בהרחבה.

<sup>3</sup> דף ל ע"א. וראו גם במסכת סופרים ט, ב.

<sup>4</sup> ראו י' בער וה' שטראק (מהדירים), **דקדוקי הטעמים לר' אהרון בן אשר**, ליפסיה 1879 (מהדורת צילום: ירושלים תש"ל), עמ' 55.

<sup>5</sup> "תיג'אן" (צורת הרבים של "תאג") הם ספרי מקרא הכוללים את נוסח המקרא מנוקד ומוטעם, ומלווים בהערות המסורה בלבד (בלא תרגום או פירושים).

<sup>6</sup> ספר אהבה, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה ח, ד. הציטוט – על פי מהדורת מקביל.

למעשה ממיקומו של הנוסח הנ"ל, כפי שהוא מופיע בכתבי היד, נראה שהוא אינו קשור לקולופון, אלא הוא חותם את רשימת המניינים שנכתבה לפניו. שתי השורות האלה המתחילות ב"הכל על תיקון [...] כתובות כהמשך לרשימה. לאחריהן יש רווח (לפעמים ברווח זה יש גם עיטור של סיום עניין), ורק לאחר הרווח מתחיל הקולופון.

לאחר שהוברר לנו ששתי השורות הן חתימה של כל הרשימה, ברור שלא ניתן לפרש את ההצהרה "הכל על תיקון [...]" באופן שהבין מהר"ץ. מאחר שרוב הרשימה עוסק במנייני פסוקים – מניין כולל של התורה ושל כל חומש וחומש, ציון אלף פסוקים, מקום חצי התורה וחצי כל חומש וחומש – אין להצהרה זו שום קשר ושאיכות עם ספר התורה שכתב הרמב"ם, שהרי בספר תורה אין כלל ציון של חלוקת הפסוקים ושל סופי הפסוקים.

נראה שהנוסח "הכל על תיקון הספר שהיה במצרים [...]" מתייחס רק לשורות שמעליו העוסקות במניין הפרשיות הפתוחות והסתומות. ברשימה נכתב: "מנין הפרשיות הפתוחות שלכל התורה מאתים ותשעים, והסתומות שלש מאות תשעה ושבעים. הכל שש מאות ששים ותשעה פרשיות".

לשון זו הועתקה מהרמב"ם (הל' תפילין מזוזה וספר תורה ת, ד). המעיין בלשון הרמב"ם בספרים המצויים לפנינו<sup>14</sup> יראה, שיש מספר שינויי נוסח ממה שמופיע ברשימה ולכאורה נראה שעורך הרשימה ערך ועיבד את הלשון על פי הרמב"ם. אולם למעשה נוסח הרשימה תואם בדיוק את נוסח הרמב"ם שבכתבי היד התימניים, כפי שמופיע במהדורת הרב קאפח, פרט לתיבת "הפרשיות" במשפט "מנין הפרשיות הפתוחות שלכל התורה". תיבה זו לא נכתבה ברמב"ם, מאחר שכל דבריו שם עוסקים בענייני פרשיות, אך היא מתבקשת ברשימה שעוסקת בנושאים שונים, ובלעדיה לא יובן ההקשר. על עניין זה של מניין הפרשיות, שהועתק כאמור מהרמב"ם, הוסיף כותב הרשימה ש"הכל על תיקון הספר שהיה במצרים [...]", כמו שכתב הרמב"ם שם בתחילת דבריו. באומרו "הכל" הוא התכוון למניין הפרשיות הסתומות והפתוחות, ולא לשאר העניינים שברשימה, וודאי שלא התכוון לשאר עניינים שלא הוזכרו ברשימה, כגון הניקוד והטעמים.

לפי דברינו, אין ללמוד מנוסח ההערה שכתבו הסופרים התימניים בתיג'אן שהם העתיקו את נוסח התורה מספר התורה שכתב הרמב"ם או מכתר בן אשר. נוסח ההערה מלמד רק שהפתוחות והסתומות נעשו כדעת הרמב"ם ב"משנה תורה".

ודקדק בו שנים [הרבה]<sup>7</sup> והגיהו פעמים רבות כמו שהעתיקו.

הערה זו נכתבה גם על ידי סופרים אחרים בני אותה תקופה. כמעט כל המלומדים שציטטו את הנוסח הנ"ל ציינו שהוא נכתב בקולופונים של התיג'אן העתיקים, ולכן קשרו את כתבי היד התימניים עם מסורת בן אשר.<sup>8</sup> הגדיל לעשות מ"ד קאסוטו שמצא נוסח זה בכתב יד תימני<sup>9</sup> וכתב באחת מרשימותיו:

השתמשתי בכתב יד נוסף של התורה וההפטרות, שהועתק מכתר ארם צובה, והנמצא כעת בספריית האוניברסיטה העברית. הוא אינו שלם אך כולל שלישי מהתורה ואת רב ההפטרות.<sup>10</sup>

חוקרים אחרים שראו גם הם את ההערה זו בתיג'אן תימניים, והבינו ממנה שכתבי היד התימניים מתייחסים לכתר ארם צובה, הוזקקו לבאר ש"משמעות הייחוס לכתר רק שכתב היד מתייחס למסורת הטברנית המשובחת, אך אין הכוונה להעתקה ישירה מן הכתר".<sup>11</sup>

מעניין לציין כי מהר"ץ<sup>12</sup> (ר' יחיא צאלח, מגדולי חכמי תימן במאה השמונה-עשרה) למד מכוח הערה זו, שבני תימן העתיקו את נוסח התורה מספר התורה של הרמב"ם. נראה שמהר"ץ הבין שיש לפרש את ההערה כך: "הכל על תיקון הספר [שכתב הרמב"ם לעצמו שהוא הוגה מתוך הספר] שהיה במצרים, שהגיהו בן אשר ודקדק בו שנים רבות כמו שהעתיקו".<sup>13</sup>

<sup>7</sup> תיבת "הרבה" אינה מופיעה במהדורת מקבילי, והוספנוה על פי נוסח כתבי היד התימניים (במהדורת הרב קאפח) והדפוסים.

<sup>8</sup> ראו ש' מורג "על כתב יד חשוב של חמשת חומשי תורה", הארץ, תרבות וספרות, י"א בסיון תשכ"א. בתחילה ציין מורג את מיקומה המדויק של ההערה בסוף רשימת המניינים, אך לאחר מכן כתב שההערה באה בקולופון (=רשימה בסוף כתב-היד המוסרת מידע על נסיבות כתיבתו). ראו ש' מורג, "גילויים נוספים בכתבי יד של מקרא", הארץ, תרבות וספרות, ב' בתמוז תשכ"א. וכן כתב י' רצהבי "ספרי מקרא קדומים מתימן", הארץ, תרבות וספרות, י"ח בסיון תשכ"א, ובעקבותיהם חוקרים נוספים.

<sup>9</sup> ירושלים, הספרייה הלאומית Ms. Heb. 4°432; נכתב על ידי שלמה בן יהודה בירב [...] בירב עודד הידוע אלעזרי אלחשפי, בשנת 1460 (י"ז בסיון א'תשע"א לשטרות, הר"כ ליצירה).

<sup>10</sup> י' עופר, "כתר ארם צובה לאור רשימותיו של מ"ד קאסוטו", ספונות יט (סדרה חדשה ד) (תשמ"ט), עמ' 338; ד"ש לוינגר, "מקוריותו של כתב יד חלב", בתוך: חיים רבין (עורך), מחקרים בכתר ארם צובה, ירושלים תש"ד, עמ' לט, הערה 16.


<sup>11</sup> עופר (לעיל, הערה 10), עמ' 338, הערה 10.

<sup>12</sup> מהר"ץ, פעולת צדיק, א, בני-ברק תשס"ג, סימן כד, עמ' מא.

<sup>13</sup> וראו גם י"ש פנקובר, נוסח התורה בכתר ארם צובה – עדות חדשה, רמת-גן תשנ"ג, עמ' 62–63.

<sup>14</sup> הן נוסח הדפוסים והן נוסח כתבי היד המשוקע במהדורות מקבילי, פרנקל ושילת.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:  
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>  
כתובת דוא"ל של הדף: [dafshv@mail.biu.ac.il](mailto:dafshv@mail.biu.ac.il)  
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)  
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר  
עורכת לשון: רחל הכהן שיף